

Музей і політика: «нормалізація» окупації України в російській музейній сфері

Museum and Politics: “Normalization” of Ukraine’s Occupation in the Russian Museum Sphere

УДК 069.1:355.48.018(477-651.2:470-651.1)“2022.02/...”

DOI: 10.31500/2309-8155.25.2025.346168

Марина Полякова

Доктор філософії з культурології, науковий співробітник
відділу теорії та історії культури Інституту проблем сучасного
мистецтва Національної академії мистецтв України,
старший викладач кафедри графічного дизайну Київського
національного університету технологій та дизайну
e-mail: capibara73@gmail.com

Maryna Poliakova

Ph.D. in Cultural Studies, Research Fellow in the Department
of Theory and History of Culture at the Modern Art Research
Institute, National Academy of Arts of Ukraine,
Senior Lecturer in the Department of Graphic Design
at the Kyiv National University of Technologies and Design
orcid.org/0000-0003-3379-0347

Анотація. Статтю присвячено аналізу механізмів легітимізації окупації України з боку Російської Федерації через музейну політику, виставкову діяльність та законодавче регулювання у сфері культури. Продемонстровано, як російські музеї — від центральних установ у Москві до регіональних, у тому числі на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України, — беруть участь у процесі апропріації української культурної спадщини та формуванні наративів, що «нормалізують» війну й окупацію. На прикладах різних проектів показано, що виставкові (візуальні і текстові) стратегії російських музеїв та поведінка музейників спрямовані на виправдання війни, викривлення історичної пам'яті та інтеграцію української культури у «єдиний російський простір». У статті простежено нормативно-правові аспекти, зокрема закони РФ, які закріплюють викрадені українські культурні артефакти в Музейному фонді Росії й тим створюють юридичні перешкоди подальшій реституції. Підкреслено, що музейна сфера Росії є частиною державної політики та використовується як інструмент під час загарбницької війни. Дослідження поєднує підходи постколоніальної критики, політики пам'яті та культурної дипломатії та демонструє, що процес «нормалізації» окупації охоплює військову, політичну та символічно-культурну площину.

Ключові слова: російсько-українська війна, культурна спадщина України, культурна політика, музей, російська окупація, викрадення культурних цінностей, «Новоросія».

Постановка проблеми. Від початку російсько-української війни гасла «культура поза політикою», «мистецтво поза політикою» допомагали російській культурі відмежовуватися від дій російської влади у політичній площині. Політика і культура начебто існували паралельно, що давало індульгенцію російським культурним діячам — як у світі, так і в самій Україні, де до 2022 року співали російські артисти, демонструвалися російські фільми та продавалися російські книжки. Президент РФ, інші чиновники та культурні діячі неодноразово повторювали після початку повномасштабного вторгнення, що культура і мистецтво мають залишатися поза політикою, а «культура

скасування» («культура отмены») щодо російської культури є неприпустимою. Важко зрозуміти, коли і чому сформувалася думка про аполітичність культури та мистецтва. Принаймні протягом років існування СРСР влада вбачала у митцях «бійців ідеологічного фронту», «солдатів партії», які боролися «з ідейною інвазією Заходу, з недоліками у державному комуністичному будівництві, з внутрішніми ворогами, за істинно соціалістичне мистецтво» [1, с. 182–184]. Поняття «культурний фронт» та «мистецький фронт», які так нерідко і некритично використовуються сьогодні в Україні, укорінені саме в радянському дискурсі. В українському сучасному розумінні культура

не тільки не поза політикою, вона є обов'язковим елементом політики. Завдяки, зокрема, культурній дипломатії, «м'якій силі», Україна під час війни заявила про себе у світовому просторі.

Культура Росії у багатьох проявах сприяє пропагуванню війни й окупації українських земель. Водночас стратегії та наративи, які вона для цього використовує, недостатньо висвітлюються в українській публічній сфері: майже не аналізуються книжки російських авторів, фільми та виставкові проекти. Виключенням є публікації стосовно викрадення музейних колекцій з окупованих територій. Утім, не завжди проговорюється, хто саме причетний до викрадення (вживаються узагальнені терміни «окупанти» та «окупаційна влада») і що відбувається далі з викраденими артефактами. Олексій Копитко, аналітик і публіцист, координатор групи «Інформаційний спротив» — один із тих, хто послідовно акцентує: російська культура не поза політикою, Росія і в розпал війни вкладає величезні кошти у просування країни на міжнародній арені (зауважимо, що на сьогодні азійський вектор розвивається активніше, ніж західний). Водночас російські музеї свідомо беруть участь у викраденні української культурної спадщини та її привласненні. Копитко доводить, що Міністерство культури лише формально керує музейною сферою Росії. Насправді ж дії музейників нерідко підпорядковані Службі зовнішньої розвідки на чолі з Сергеем Нарішкіним, який цікавиться музейно-історичною діяльністю. «З середини 2022 року рослада почала системно підключати музеї до “нормалізації” окупації та забезпечення контролю над новими окупованими територіями», — пише експерт. «За розпорядженням Мінкульту РФ понад 20 федеральних музеїв “взяли шефство” над 77 захопленими українськими музеями на ТОТ. Ключовим завданням, окрім “нормалізації” окупації, було забезпечення процесу внесення українських музейних цінностей до російського каталогу» [2]. Хоча українським музейникам вдається ідентифікувати частину викраденого (з одного лише Херсонського обласного художнього музею імені Олексія Шовкуненка викрадено понад десять тисяч експонатів [3]), уже зрозуміло, що процес розшуку і реституції цінностей буде надскладним.

У лютому 2025-го РНБО України застосувала санкції до 55 громадян Російської Федерації та трьох музеїв, що діють на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України. Підставою для санкцій стали незаконні археологічні розкопки, «що ведуться РФ на території Криму з 2014 року, а також вивезення культурних цінностей з окупованих територій, зокрема з українських музеїв». Під санкції потрапили, серед інших, Михайл Піотровський — президент Спілки музеїв Росії, генеральний директор Державного Ермітажу; Єлізавета Ліхачова — директорка Державного музею образотворчих мистецтв імені Пушкіна; Єлена Морозова — директорка Державного історико-археологічного музею-заповідника «Херсонес Таврійський», а також музейники з подвійним громадянством, які співпрацюють з окупантами [4]. Зазначимо, що варварське «перекопування» Херсонесу для будівництва музейно-храмового комплексу «Новий Херсонес» із «Музеєм Криму і Новоросії» є одним із наймасштабніших злочинів у цій сфері [5]. Журналісти-розслідувачі «The Kyiv Independent» встановили, як саме музейники брали участь у пограбуванні України під наглядом ФСБ. За результатами їхньої роботи Євгенія Моторевська зняла фільм «Офіційне пограбування» [6].

Окремою проблемою є використання музейних закладів на ТОТ для пропагандистської роботи. Віта Шкорубська у своїй розвідці перераховує тактики окупантів: вивозяться колекції; обмежується науково-дослідна робота українських музейників (на користь «спеціалістів» із Москви й Санкт-Петербурга); автентичні українські експозиції замінюються вигаданими наративами «спільної історії» та героїзацією СВО; музеї перепрофілюються та стають інструментами пропаганди [7, с. 451–455].

Одночасно з викраденням і привласненням колекцій українських музеїв, з ідеологічним переформатуванням експозицій на окупованих територіях, музейники Росії ведуть іншу діяльність — висвітлюють українську культуру та історію під вигідним для пропаганди кутом. Оскільки сьогодні виставки про Україну в Росії неможливо сприймати поза змістовним полем російської

агресії, ці проекти також є інструментами підкорення України: явного або прихованого.

Винесене у назву статті поняття «нормалізація» потрактовуємо у цій розвідці як процес обґрунтування, виправдання і закріплення окупації України у культурному просторі Росії.

Метою статті є показати, як російська музейна сфера «нормалізує» окупацію українських регіонів через апропріацію викрадених музейних цінностей; продемонструвати колонізаційний вектор сучасної культурної політики Росії щодо України на прикладі конкретних виставкових проектів у російських музеях.

Виклад основного матеріалу. Від 2022 року у Москві було проведено низку виставкових проектів, присвячених Україні. Окрім одіозних виставок, які представляли трофейну зброю, прославляли «звитягу захисників Донбасу» або ж демонстрували артефакти «українського нацизму», — як-от проект «Звичайний нацизм» у «Музеї Перемоги» (2024–2025), де нібито висвітлювалася історія виникнення та розвитку «українського варіанта нацизму», — проводилися й виставки з претензією на огляд явищ і процесів у їхній складності, очима фахових істориків. Зокрема, у Центральному Манежі на честь святкування Дня народної єдності (листопад 2022) відбувся проект «Україна. На переломах епох», яку створив історичний парк «Росія — моя історія» за підтримки Російського військово-історичного товариства (теж дітища Сергея Наришкіна), Патріаршої ради з культури та Фонду гуманітарних проектів. Експозиція у десяти тематичних залах охопила період від заснування Давньоруської держави до сучасності. Окремі розділи експозиції висвітлювали походження слова «Україна»; втручання ворожих сил у слов'янську єдність (принативно цитувався заповіт Ярослава Мудрого, де він обіцяв, що тих, хто живе дружно, захистить сам Бог); процес створення Новоросії під час правління Єкатеріни II та «повернення» регіону до складу Росії в ході російсько-української війни; «альтернативна історія» в українських підручниках та інше. За три тижні виставку відвідали понад 55 тисяч осіб, а потім вона помандрувала регіонами.

У пропаганду під виглядом просвітницько-історичної роботи Росія вкладає значні

ресурси, — до прикладу, мультимедійні історичні агітаційно-пропагандистські парки «Росія — моя історія» створено у Москві, Санкт-Петербурзі, Єкатеринбурзі, Ставрополі, Новосибірську та інших містах (на 2024 рік існувало 26 парків). 2023 року було відкрито парки в окупованих Луганську та Мелітополі. Зокрема, у Мелітополі з того часу відбулися виставки «Романови. 1613–1917», «1917–1945. Від великих потрясінь до Великої Перемоги», «Герої СВО», «Шлях до зірок». З посиланням на рух громадського опору «Жовта стрічка» на ТОТ, Віта Шкорубська зазначає, що шкільні заклади примушують організовано водити учнів на виставки [7, с. 452]. Цей парк розташований на вулиці Єкатеріни Великої, яка за України мала назву вулиці Інтеркультурної — такий от історичний анекдот.

«Російський Азов» (весна 2023 року) — ще одна виставка у московському парку «Росія — моя історія», яка легітимізувала привласнення українських територій. Там була «вперше комплексно представлена історія узбережжя Азова, що торік знову став внутрішнім морем Росії» (організатори: Російське історичне товариство, Фонд «Перспектива» за підтримки Президентського фонду культурних ініціатив та за участю музеїв Криму, Запорізької та Ростовської областей). У промовах на відкритті підкреслювалася роль виставки у «згуртуванні наукової та музейної спільноти Півдня Росії». Сергій Наришкін акцентував роль Росії, «російської зброї», російської імператриці, «сотень тисяч наших співвітчизників» в освоєнні та розбудові регіону. Україну ж згадав тільки стосовно «режиму», «неонацистської пропаганди» та батальйону «Азов» як «групи головорізів, які влаштували терор щодо мирного населення Донбасу» [8]. Українська колонізація історичної Новоросії у цьому дискурсі зовсім зникає, хоча у населенні Північного Причорномор'я більшість становили українці [9, с. 22–23]. Таке академічне джерело, як «Карта южнорусских наречий и говоров П. Чубинского и К. Михальчука» 1871 року (друкувалася у виданнях Південно-Західного відділення Російського імператорського географічного товариства) інформує, що населення історичної Новоросії, у тому числі сучасної Донеччини, послуговувалося в основному українським

«наречієм», а конкретно — слобідсько-українською говіркою з домішками. Проігнорувала українців і виставка «Новоросія», яка проходила від 6 вересня до 11 грудня 2023 року у московському Державному історичному музеї. Згідно з інформаційними матеріалами виставки, земля, полита кров'ю предків росіян, ними ж і облаштована, належить Росії. Додамо, що 2022 року під егідою Міністерства культури Росії та за підтримки Російського історичного товариства із представників найбільших історичних музеїв було створено міжмузейну групу, завданням членів якої було їздити на українські окуповані території та збирати артефакти, що свідчать про «трагедію мирного населення», «неонацизм» та про «українську агресію».

Масштабні виставкові проекти із залученням «істориків» є яскравими прикладами пропагандистських маніпуляцій із суспільною свідомістю, адже історична сфера є найбільш політизованою. Утім, музеї інших спеціалізацій теж підтримують російські наративи стосовно України. Наведемо приклади того, як саме «нормалізація» війни та окупації відбувається силами представників різних сегментів музейної сфери.

За роки великої війни у регіонах відбулася низка виставкових проєктів, присвячених «СВО», до прикладу: «Свої» у Забайкальському крайовому художньому музеї (2023); «СВО: історії, герої й подвиги» в Іскітимському міському історико-художньому музеї (2024); «СВО: стійкість, вірність, відвага» у Костромському державному історико-архітектурному і художньому музеї-заповіднику (2024); «Воїни Байкалу» в Іркутському обласному художньому музеї імені В. П. Сукачова (2025), «Калінінградці на захист Батьківщини» в Калінінградському обласному історико-художньому музеї — список можна продовжувати. Такі виставки декларативно вбудовують війну у простір культури та мистецтва.

Зазначимо, що 2025 року російській владі видалося недостатнім те, що музеї пропагують війну своїми проєктами — їм, а також іншим закладам культури й освіти, веліли фізично долучитися до вербування добровольців-контрактників. До прикладу, Міністерство культури Забайкалля за розпорядженням «зверху» наказало музеям

вести саме таку роботу. У різних крайових музеях (залежно від ентузіазму місцевої влади й конкретно директорів) механізми різняться — від імітації діяльності до жорстких вимог виконання «плану» і покарань (догани, штрафи, зменшення заробітної плати) за те, що працівники музеїв не завербували певну кількість охочих воювати в Україні [10]. Це, очевидно, приклад найгрубішого долучення музейної сфери до легітимізації війни. Є й інші, тонші та складніші, але не менш результативні методи.

Російський етнографічний музей (Москва) впродовж 2022–2023 років провів чотири виставки, присвячені українському народному мистецтву: «Майстерність української “витинанки”» (29.07.2022 — 20.11.2022), «Українська глиняна іграшка» (12.12.2022 — 26.02.2023), «Українська народна іграшка з дерева» (25.05.2023 — 30.07.2023) та «Литі прикраси в українській народній традиції» (08.08.2023 — 24.12.2023). Попри позірну індиферентність до теми війни, ці виставки не можна сприймати поза воєнним контекстом. Хоча це непросто усвідомити без специфічної «постколоніальної чутливості», вони вписують Україну у поле російського впливу, показуючи, що «великий брат» не тримає зла на «молодшого», який повівся необачливо. До того ж ці виставки підтримують образ України як сільської, слабо розвиненої, але мальовничої території.

Від початку 2024 року Російський етнографічний музей зробив кілька виразних жестів для «нормалізації» захоплення українських земель. Виставка «Весна в Новоросії» (28.03.2024 — 19.05.2024) продемонструвала близько п'ятидесяти атрибутів весняних свят, серед яких була і колекція писанок («пасхальних яєць») українців кінця XIX — початку XX століття. У назві виставки іманентно було присутнє словосполучення «русская весна», яке маркувало захоплення українського Донбасу 2014 року. У тексті, що супроводжував виставку, також повторювалося поняття «Новоросія», яке охоплювало Бессарабську, Катеринославську та Херсонську губернії з народами, що там проживали: українцями, молдаванами, болгарями та гагаузами [11]. Якщо дотримуватися наукового підходу, таке поєднання в одній експозиції святкових атрибутів народів із різними традиціями було

нелогічним. Однак якщо необхідно зайвий раз повторити у публічному полі поняття «Новоросія», виставка цілком виконала завдання. До речі, у виставках етнографічного музею на геополітичній та культурній арені з'являються «новоросійські» українці, яких згадані вище «історичні» виставки майже цілком ігнорують.

Наступна виставка «Від Берислава до лиману: традиційна рибалка у низов'ях Дніпра» (22.05.2024 — 29.09.2024) знову пропонувала розглянути традиції населення Новоросії, тепер у царині рибалки. Після підриву дамби Каховської ГЕС, який Росія здійснила 6 червня 2023 року, огляд «колекції снастей та знарядь, які існували у низов'ях Дніпра на території, що тягнеться від міста Берислава до Дніпровського лиману», виглядав жорстокою насмішкою над регіоном, що через злочин Росії пережив екологічну та гуманітарну катастрофи [12].

Книжкова виставка «З чого починалася Новоросія? Історія Новоросійського краю на сторінках книг» (28.05.2024 — 27.10.2024) мала вже демонстративний характер: не маскувала бажання привласнити історію та культуру південно-східної України та виправдовувала окупацію. До експозиції увійшли книжки, присвячені історії «Новоросії», а текст анонсу був цілком пропагандистським. Зокрема, там було написано таке: «Крім загальної культури та мови Новоросію дуже багато пов'язує з Росією географічно та економічно. Як і жителі Криму, що в результаті об'єднався з Росією, жителі регіонів Новоросії виступали за інтеграцію з Росією. За результатами спеціально проведених референдумів чотири з восьми основних регіонів сучасної Новоросії — Донецька Народна Республіка, Запорізька область, Луганська Народна Республіка та Херсонська область — увійшли до складу Росії» [13].

Чотири наступні виставки у музеї продовжили лінію утвердження «Новоросії» та загалом «братства народів». Виставка «Під рідним сонцем: великороси, малороси та білоруси Південного Заходу Росії на початку XX століття» (23.08.2024 — 17.02.2025) до 150-річчя Івана Абрамова, українського етнографа і фольклориста, легітимізувала уявлення про великоросів, малоросів і білорусів як про три структурні частини російського

народу (із зазначенням, що саме так думав Іван Абрамов та його колеги). Виставка «Ремесла і промисли Новоросійського краю» (01.10.2024 — 31.01.2025) знову примусово поєднала українців, молдаван, болгар та гагаузів. Виставка «Мальована хата: настінні розписи Катеринославщини» (25.02.2025 — 29.06.2025) демонструвала традицію прикрашання помешкань (з ремаркою, що «найбільш виразних рис традиція набула у двох регіонах — Поділлі та Новоросійському краї»). Нарешті, чинна на момент написання статті виставка «“Бережений посуд два віки стоїть”: кухонне та столове начиння в побуті українців Новоросії» (04.07.2025 — 25.01.2026) розповідає про посуд, кулінарні особливості та застільні традиції «українців Новоросійського краю».

Отже, після початку гарячої фази російсько-української війни Російський етнографічний музей з ентузіазмом створює виставки, присвячені Україні. І якщо спочатку проекти були начебто «безневинні», то від 2024 року музейники уже не полишають тему «Новоросії», а тексти до виставок стали відверто пропагандистськими.

Інший напрям легітимізації війни — долучення до російської музейної сфери викрадених українських культурних цінностей. У цьому процесі свою роль відіграли кримські музеї, які Росія привласнила 2014 року разом із їхніми фондами. Згадаймо ювілейну виставку Івана Айвазовського у Третьяковській галереї (Москва) влітку 2016 року, на якій було виставлено 38 картин і рисунків з Феодосійської картинної галереї імені І. К. Айвазовського. Тодішня заступниця міністра культури України Тамара Мазур заявила, що міжнародне законодавство забороняє переміщення культурних цінностей на окупованих територіях без дозволу країни, якій вони належать. Утім, керівництво Третьяковки не вбачало порушень у тому, що демонструє роботи з анексованих територій України: «Ми нічого не відібрали ні у Феодосії, ні в Україні. Ми лише привнесли. Це досить проста практика, коли ми беремо якісь картини з музеїв. Ну, що ж робити... Ми дуже шкодуємо, що стосунки зараз такі, й ми не можемо брати роботи з українських музеїв», — сказала заступниця директора Третьяковської галереї Тетяна Карпова, вважаючи агресію Росії «зіпсованими стосунками» [14].

Сьогодні саме у кримські музеї стікаються викрадені музейні колекції з окупованого Північного Причорномор'я. Так відбулося і з колекцією Херсонського художнього музею, яка була перевезена у Сімферополь до Центрального музею Тавриди (колишнього Кримського республіканського краєзнавчого музею) [15]. 2023 року унікальний Музей-заповідник «Кам'яна Могила» став частиною уже згаданого Історико-археологічного музею-заповідника «Херсонес Таврійський». «З того часу триває плідна робота з інтеграції унікальної пам'ятки культури, розташованої на околицях Мелітополя, до музейної інфраструктури країни та збереження історичної пам'яті», — сказано на сайті «Херсонеса Таврійського» [16]. Для викрадення та привласнення використовується слово «інтеграція», а викривлення історичної пам'яті названо «збереженням». Прикметно, що «Херсонес Таврійський» навесні цього року, після введення санкцій Європейського Союзу щодо директора та самого музею-заповідника, виступив із заявою, що санкції «безпідставні та нелогічні». Знову прозвучали сакраментальні слова про «культуру поза політикою»: «В адміністрації музею вважають, що подібні дії — спроба нав'язати політику там, де завжди панували історія, культура та наука. “Культура, творчість і мистецтво повинні бути поза політикою і тим більше не потрапляти під надумані санкційні приводи”, — переконані в музеї» [17].

Раніше були наведені слова Олексія Копитка про те, що триває процес внесення українських музейних цінностей до російського каталогу. Процедура внесення артефактів, викрадених на окупованих територіях України, до Державного каталогу Музейного фонду Росії регулює Федеральний закон від 18 березня 2023 року № 63-ФЗ «Про особливості правового регулювання відносин у галузі культури у зв'язку з прийняттям до Російської Федерації Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області та утворенням у складі Російської Федерації нових суб'єктів». Згідно з ним, до 1 січня 2026 року об'єкти культурної спадщини, включені до списків та реєстрів на момент входження регіонів до складу

Російської Федерації, можуть бути віднесені до об'єктів федерального або регіонального значення рішенням уряду РФ за поданням Міністерства культури та найвищих виконавчих органів регіонів за поданням регіонального органу охорони пам'яток. До 31 грудня 2027 року відомості про музейні предмети та музейні колекції на нових територіях мають бути внесені до Державного каталогу Музейного фонду Росії. Очевидно, що за відтинок часу між пограбуванням і внесенням до реєстрів українські культурні цінності можуть бути розпорошені, опинитися на чорному ринку, у приватних колекціях або назавжди зникнути з відкритого культурного простору.

Водночас Федеральний закон від 12 грудня 2023 року № 581-ФЗ «Про внесення змін до Федерального закону “Про музейний фонд Російської Федерації та музеї в Російській Федерації”» закріпив принцип неподільності музейних колекцій (утім, церква має право забирати цінності з музеїв). Згідно зі статтею 9 закону, «Музейні предмети та музейні колекції, включені до складу Музейного фонду Російської Федерації, виключенню зі складу Музейного фонду Російської Федерації не підлягають» (за певними винятками). Таким чином, процес реституції викрадених українських культурних цінностей у майбутньому буде гальмувати російське законодавство, за яким всі артефакти, долучені до фондів російських музеїв, не підлягають відчуженню.

Додамо, що державний Реєстр Музейного фонду України було засновано лише 2022 року. І лише наприкінці жовтня Кабінет Міністрів ухвалив постанову про його запуск. На сьогодні до нього внесено усього 67 051 експонатів, із них художніх пам'яток усього 20 960, а сайт працює в тестовому режимі [18]. Також на порталі «War & Sanctions» (який створили Національне агентство з питань запобігання корупції та Міністерство закордонних справ України) є розділ «Викрадена спадщина», куди вноситься інформація про «викрадені та знищені агресором українські твори мистецтва, архіви та культурні цінності» [19]. На момент написання статті каталогізовано лише 2316 об'єктів, у тому числі деякі артефакти з Херсонського художнього музею.

У цій розвідці ми не торкаємося психологічних питань — чи свідомо музейні працівники Росії та окупованих українських територій підтримують державну політику Росії щодо України, чи їхня поведінка є результатом примусу та проявом вимушеного конформізму. Деякі діячі, як-от генеральний директор Державного Ермітажу Михайл Піотровський, послідовно озвучують свою позицію. Зокрема, влітку 2022 року він заявляв, хизуючись мілітарним дискурсом, що російські виставки за кордоном — «це просто потужний культурний наступ. Якщо хочете, свого роду “спецоперація”», «ми <...> тепер не відступаємо. <...> Все було розпочато 2014-го у Криму. Крим створив ситуацію, коли по-іншому вже не можна було, треба було розгортатися», «всі ми мілітаристи й імперці» [20]. Особисті погляди великої кількості музейних працівників різних рангів, очевидно, ніколи не стануть відомими. Утім, публічним результатом їхньої діяльності є підтримка музейної сфери Росії у війні проти України.

Цього року Союз музеїв Росії, президентом якого є Михайл Піотровський, оприлюднив меморандум, написаний високим стилем. Зокрема, у ньому йдеться про те, що «музеї — <...> зберігачі й передавачі культурного коду нації», «музей створює навколо себе поле нормальності, доброти і спокою», «тут немає місця фальшивці — ні в мистецтві, ні в історичному свідоцтві», «музей — м'яка сила, що спокійним задоволенням і переконанням забезпечує домінування добрих ідей рівності та взаємної поваги» [21]. Все, сказане вище про діяльність російських музеїв під час російсько-української війни, на наш погляд, дисонує із декларуванням музейного простору як «нормального», «доброго», вільного від фальсифікацій.

Ще 2015 року Дейвід Флемінг, директор Національних музеїв Ліверпуля та президент Федерації міжнародних музеїв з прав людини (Federation of International Human Rights Museums) провів у Національному художньому музеї України (Київ) лекцію «Музеї та політика» про «політичну заангажованість музейних інституцій та про їхню роль у суспільних перетвореннях». Зокрема, йшлося про те, що європейські музеї вдають, що знаходяться «поза політикою»,

хоча насправді є музеями «колишніх імперій, де виставлені на огляд об'єкти нерідко є результатом пограбувань підлеглих країн у різні часи. Які до того ж додають присмаку зверхності європейських країн над колишніми колоніями» [22]. Сьогодні ми можемо екстраполювати концептуальний підхід Дейвіда Флемінга на російську музейну сферу, яка наповнюється викраденими цінностями й послідовно впроваджує колонізаторські наративи.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що музейна політика Російської Федерації після початку російсько-української війни трансформувалася у дієвий інструмент державної ідеології, спрямований на культурну легітимацію окупації. Аналіз виставкових проєктів, музейних ініціатив та нормативно-правових актів засвідчує, що музейна діяльність в умовах російського авторитаризму перестає бути автономною формою культурної практики й перетворюється на елемент системи політичної комунікації, який обслуговує потреби воєнного та пропагандистського апаратів.

Механізм «нормалізації» окупації українських земель реалізується на кількох рівнях. Перш за все, через виставкові наративи, які репрезентують українську культуру як частину «єдиного історико-культурного простору Росії», а саму Україну як «провінцію» у складі «великої держави», що відтворює імперську ієрархію «центр — периферія». Такі експозиції явно або імпліцитно виправдовують загарбницьку війну, формують спотворене уявлення про історичні процеси, підмінюючи культурну взаємодію на рівних дискурсом «повернення» та «відновлення історичної справедливості». Подібна символічна апропріація не лише закріплює колоніальні наративи, а й утверджує таку форму історичної пам'яті, в якій українська суб'єктність системно витісняється.

Також «нормальність» окупації закріплюється через викрадення українських культурних цінностей, внесення їх до Музейного фонду Росії та впровадження законодавчих актів, які юридично обґрунтовують привласнення культурних артефактів та ускладнюють їхню майбутню реституцію.

Таким чином, музейна сфера Росії як складник культури не знаходиться «поза політикою», не виступає опонентом державної політики, а є її продовженням іншими засобами. Музейна діяльність розвиває уявлення про «природність» російського контролю над українською

культурною спадщиною. Отримані результати засвідчують, що стратегії й тактики сучасної російської музейної сфери потребують аналізу в межах колоніальних практик, адже вона репродукує класичні моделі імперського володіння знанням, культурою та історичною пам'яттю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полякова М. Київська художня спільнота 1960–1980-х років: культурні сценарії у професійній діяльності: дис. ... докт. філософ.: спеціальність 034 Культурологія; галузь знань 03 Гуманітарні науки / Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ, 2024. 279 с.
2. Копитько О. Окуповані території: Як росія краде українську культурну спадщину. *Укрінформ*. 26.01.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3952777-okupovani-teritorii-ak-rosia-krade-ukrainsku-kulturnu-spadsinu.html> (дата звернення 07.08.2025).
3. Херсонський художній музей ідентифікував понад 100 викрадених рашистами картин. *Інформаційний спротив*. 19.04.2024. URL: <https://sprotyv.info/news/hersonskij-hudozhnij-muzej-identifikuvav-ponad-100-vikradenih-rashistami-kartin/> (дата звернення 16.08.2025).
4. Зінченко М. РНБО застосувала санкції до 55 громадян Росії за знищення української культури. *Детектор медіа*. 07.02.2025. URL: <https://detector.media/infospace/article/238012/2025-02-07-rnbo-zastosuvala-sanktsii-do-55-gromadyan-rosii-za-znyshchennya-ukrainskoi-kultury/> (дата звернення 15.08.2025).
5. Коваленко М. Загрози збереження пам'яток заповідника Херсонес Таврійський у 2014–2024 рр. *Build Master Class 2024: Conference Proceedings of the International Scientific-Practical Conference of Young Scientists*. Kyiv: Kyiv National University of Construction and Architecture, 2024. P. 561–562. <https://doi.org/10.59647/978-617-520-936-3/1>
6. Лавришин Ю. «Офіційне пограбування»: презентували фільм, як росіяни викрадали мистецькі твори й археологічні артефакти. *Детектор медіа*. 25.01.2025. URL: <https://detector.media/infospace/article/237511/2025-01-25-ofitsiynе-pograbuvannya-prezentuvaly-film-yak-rosiyan-yvykradaly-mystetski-tvory-y-arkheologichni-artefakty/> (дата звернення 17.08.2025).
7. Шкорубська В. Використання українських музеїв як засіб російської воєнної пропаганди. *Культурологічний альманах*. 2025. № 2. С. 450–456. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.54>
8. Дорофеев М. В Историческом парке «Россия — моя история» открылась выставка «Русский Азов». *Российское историческое общество*. 26.04.2023. URL: <https://historyrussia.org/sobytiya/vystavki/v-istoricheskom-parke-rossiya-moya-istoriya-otkrylas-vystavka-russkij-azov.html> (дата звернення 20.08.2025).
9. Компанцева А. Концепт НОВОРОСИЯ як дискурсивний маркер загарбницької стратегії РФ. *Folia Philologica*. 2024. Вип. 7. С. 21–29. <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2024/7/3>
10. Хамраев А. Минкульт обязал своих работников искать желающих уйти на СВО из Забайкалья. *Chita.ru*. 27.06.2025. URL: <https://www.chita.ru/text/society/2025/06/27/75639788/> (дата звернення: 27.08.2025).
11. Весна в Новоросии. *Российский этнографический музей*. 28.03.2014 — 19.05.2024. URL: <https://ethnomuseum.ru/events1/exhibitions/past/vesna-v-novorossii/> (дата звернення: 25.08.2025).
12. От Берислава до лимана: традиционное рыболовство в низовьях Днепра. *Российский этнографический музей*. 22.05.2024 — 29.09.2024. URL: <https://ethnomuseum.ru/events1/exhibitions/past/ot-berislava-do-limana-tradicionnoe-rybolovstvo-v-nizovyah-dnepra/> (дата звернення: 25.08.2025).
13. С чего начиналась Новороссия? История Новороссийского края на страницах книг. *Российский*

- этнографический музей. 28.05.2024 — 27.10.2024. URL: <https://ethnomuseum.ru/events1/exhibitions/past/knizhnaya-vystavka-s-chego-nachinalas-novorossiya/> (дата обращения: 25.08.2025).
14. Прокопенко А. Скандал вокруг картин Айвазовского в Третьяковке. *Deutsche Welle*. 29.07.2016. URL: <https://www.dw.com/ru/скандал-вокруг-картин-айвазовского-в-третьяковской-галерее-29072016/video-19438009> (дата обращения: 23.08.2025).
15. Щокань Г. «Якби не колаборанти, ми би врятували музей від росіян». Інтерв'ю з директоркою Херсонського художнього музею. *Українська правда. Життя*. 12.11.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/11/12/251267/> (дата звернення: 26.08.2025).
16. Что ждет посетителей филиала Херсонеса Таврического — музея-заповедника «Каменная Могила»? *Государственный историко-археологический музей-заповедник «Херсонес Таврический»*. URL: <https://chersonesos-sev.ru/media/news/chto-zhdet-posetiteley-filiala-khersonesa-tavricheskogo-muzeya-zapovednika-kamennaya-mogila/> (дата обращения: 15.08.2025).
17. Культура должна быть вне политики — в Херсонесе ответили на санкции ЕС. *Лента новостей Севастополя*. 20.05.2025. URL: <https://sevastopol-news.com/politics/2025/05/20/462480.html> (дата обращения: 14.08.2025).
18. Музейний фонд України. URL: <https://museum.mcsc.gov.ua/> (дата звернення: 30.10.2025).
19. Викрадена спадщина. *War & Sanctions*. URL: <https://war-sanctions.gur.gov.ua/stolen> (дата звернення: 14.08.2025).
20. Почему необходимо быть со своей страной, когда она совершает исторический поворот и выбор. Отвечает Михаил Пиотровский. *Государственный Эрмитаж*. 22.06.2022. URL: <https://www.hermitagemuseum.org/news/directors-blog/blog-post?id=46&lng=ru> (дата обращения: 18.08.2025).
21. Меморандум Союза музеев России. Музей прямо сейчас. *Центральный военно-морской музей имени императора Петра Великого*. 2025. URL: <https://navalmuseum.ru/association/unionofmuseums> (дата звернення: 22.08.2025).
22. Лекція Девіда Флемінга «Музеї та політика». *British Council Ukraine*. 11.06.2015. URL: <https://www.britishcouncil.org.ua/fleming> (дата звернення: 22.08.2025).

REFERENCES

1. Poliakova, M. (2024). *Kyivska khudozhnia spilnota 1960–1980-kh rokiv: kulturni stsennarii u profesiinii diialnosti* [Kyiv Art Community of the 1960s–1980s: Cultural Scenarios in Professional Practice]. Ph.D. Dissertation. Modern Art Research Institute, National Academy of Arts of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
2. Kopytko, O. (2025, January 26). Okupovani terytorii: Yak rosiia krade ukrainsku kulturnu spadshchynu [Occupied Territories: How Russia Steals Ukrainian Cultural Heritage]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3952777-okupovani-teritorii-ak-rosia-krade-ukrainsku-kulturnu-spadsinu.html> [in Ukrainian].
3. Khersonskiy khudozhnii muzei identyfikuvav ponad 100 vykradenykh rashystamy kartyn. (2024, April 19). [Kherson Art Museum Identified Over 100 Paintings Stolen by Russian Occupiers]. *Informatsiyni sprotyv*. Retrieved from <https://sprotyv.info/news/hersonskij-hudozhnij-muzej-identifikuvav-ponad-100-vikradenih-rashistami-kartin/> [in Ukrainian].
4. Zinchenko, M. (2025, February 7). RNBO zastosuvala sanktsii do 55 hromadian Rosii za znyshchennia ukrainskoi kultury [The NSDC Imposed Sanctions on 55 Russian Citizens for Destroying Ukrainian Culture]. *Detektor Media*. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/238012/2025-02-07-rnbo-zastosuvala-sanktsii-do-55-gromadyan-rosii-za-znyshchennya-ukrainskoi-kultury/> [in Ukrainian].

5. Kovalenko, M. (2024). Zahrozy zberezhenia pamiatok zapovidnyka Khersones Tavriiskyi u 2014–2024 rr. [Threats to the Preservation of Monuments of the Tauric Chersonese Reserve in 2014–2024]. In *Build Master Class 2024: Conference Proceedings of the International Scientific-Practical Conference of Young Scientists* (pp. 561–562). Kyiv: Kyiv National University of Construction and Architecture. <https://doi.org/10.59647/978-617-520-936-3/1> [in Ukrainian].
6. Lavryshyn, Yu. (2025, January 25). “Ofitsiine pohrabuvannia”: prezentuvaly film, yak rosiiany vykradaly mystetski tvory y arkeolohichni artefakty [“Official Robbery”: A Screening of the Film About How Russians Stole Artworks and Archaeological Artifacts]. *Detektor Media*. Retrieved from <https://detector.media/infospace/article/237511/2025-01-25-ofitsiine-pograbuvannya-prezentuvaly-film-yak-rosiiany-vykradaly-mystetski-tvory-y-arkheologichni-artefakty/> [in Ukrainian].
7. Shkorubka, V. (2025). Vykorystannia ukraïnskikh muzeiv yak zasib rosiiskoi voiennoi propahandy [The Use of Ukrainian Museums as a Tool of Russian War Propaganda]. *Culturological Almanac*, 2, 450–456. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.54> [in Ukrainian].
8. Dorofeev, M. (2023, April 26). V Istoricheskom parke “Rossiia — moia istoriia” otkrylas vystavka “Russkii Azov” [The Exhibition “Russian Azov” Opened at the Historical Park “Russia — My History”]. *Rossiiskoe istoricheskoe obshchestvo*. Retrieved from <https://historyrussia.org/sobytiya/vystavki/v-istoricheskom-parke-rossiya-moya-istoriya-otkrylas-vystavka-russkij-azov.html> [in Russian].
9. Kompantseva, L. (2024, January 7). Kontsept NOVOROSSIYA yak dyskursyvnyi marker zaharbnyskoi stratehii RF [The Concept “Novorossiya” as a Discursive Marker of Russia’s Expansionist Strategy]. *Folia Philologica*, 7, 21–29. <https://doi.org/10.17721/foia.philologica/2024/7/3> [in Ukrainian].
10. Hamraev, A. (2025, June 27). Minkult obyazal svoikh rabotnikov iskat zhelaiushchikh uiti na SVO iz Zabaikalia [The Ministry of Culture Ordered Its Employees to Recruit Volunteers for the War from Zabaysk Krai]. *Chita.ru*. Retrieved from <https://www.chita.ru/text/society/2025/06/27/75639788/> [in Russian].
11. Vesna v Novorossii. (n.d.). [Spring in Novorossiya]. *Rossiiskiy etnograficheskii muzei*. Retrieved from <https://ethnomuseum.ru/events1/exhibitions/past/vesna-v-novorossii/> [in Russian].
12. Ot Berislava do limana: traditsionnoe rybolovstvo v nizov’iakh Dnepra. (n.d.). [From Beryslav to the Estuary: Traditional Fishing in the Lower Dnipro]. *Rossiiskiy etnograficheskii muzei*. Retrieved from <https://ethnomuseum.ru/events1/exhibitions/past/ot-berislava-do-limana-tradicionnoe-rybolovstvo-v-nizovyah-dnepra/> [in Russian].
13. S chego nachinalas Novorossiya? Istoriia Novorossiiskogo kraia na stranitsakh knig. (n.d.). [How Did Novorossiya Begin? The History of the Novorossiysk Region in Books]. *Rossiiskiy etnograficheskii muzei*. Retrieved from <https://ethnomuseum.ru/events1/exhibitions/past/knizhnaya-vystavka-s-chego-nachinalas-novorossiya/> [in Russian].
14. Prokopenko, A. (2016, July 29). Skandal vokrug kartin Aivazovskogo v Tretyakovke [Scandal Around Aivazovsky’s Paintings at the Tretyakov Gallery]. *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/скандал-вокруг-картин-айвазовского-в-третьяковской-галерее-29072016/video-19438009> [in Russian].
15. Shchokan, H. (2022, November 12). “Yakby ne kolaboranty, my by vriatuvaty muzei vid rosiian”: Interviu z dyrektorkoi Khersonskoho khudozhnoho muzeiu [“If It Weren’t for the Collaborators, We Would Have Saved the Museum from the Russians”: Interview with the Director of the Kherson Art Museum]. *Ukrainska pravda. Zhyttia*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/11/12/251267/> [in Ukrainian].
16. Chto zhdet posetitelei filiala Khersonesa Tavricheskogo — muzeia-zapovednika “Kamennaia Mogila”? (n.d.). [What Awaits Visitors of the “Kamennaya Mogila” Branch of the Tauric Chersonese Museum-Reserve?]. *Gosudarstvennyi istoriko-arkheologicheskii muzei-zapovednik “Khersones Tavricheskii”*. Retrieved from <https://chersonesos-sev.ru/media/news/chto-zhdet-posetiteley-filiala-khersonesa-tavricheskogo-muzeia-zapovednika-kamennaya-mogila/> [in Russian].
17. Kultura dolzhna byt’ vne politiki — v Khersonese otvetili na sanktsii ES. (2025, May 20). [Culture Must Be Beyond Politics — Chersonese Responded to EU Sanctions]. *Lenta novostei Sevastopolia*. Retrieved from <https://sevastopol-news.com/politics/2025/05/20/462480.html> [in Russian].

18. *Muzeinyi fond Ukrainy*. (n.d.). [Museum Fund of Ukraine]. Retrieved from <https://museum.mcsc.gov.ua/> [in Ukrainian].
19. *Vykradena spadshchyna*. (n.d.). [Stolen Heritage]. *War & Sanctions*. Retrieved from <https://war-sanctions.gur.gov.ua/stolen> [in Ukrainian].
20. *Pochemu neobkhodimo byt so svoei stranoi, kogda ona sovershaet istoricheskii povorot i vybor. Otvechaet Mikhail Piotrovsky*. (2022, June 22). [Why One Must Stand with One's Country When It Makes a Historical Turn and Choice: Mikhail Piotrovsky Responds]. *Gosudarstvennyi Ermitazh*. Retrieved from <https://www.hermitagemuseum.org/news/directors-blog/blog-post?id=46&lng=ru> [in Russian].
21. *Memorandum Soiuzu muzeev Rossii. Muzei priamo seichas*. (2025). [Memorandum of the Union of Museums of Russia. The Museum Right Now]. *Tsentralnyi voenno-morskoi muzei imeni imperatora Petra Velikogo*. Retrieved from <https://navalmuseum.ru/association/unionofmuseums> [in Russian].
22. *Lektsiia Devida Fleminha "Muzei ta polityka"* (2015, June 11). [Lecture "Museums and Politics" by David Fleming]. *British Council Ukraine*. Retrieved from <https://www.britishcouncil.org.ua/fleming> [in Ukrainian].

MARYNA POLIAKOVA
MUSEUM AND POLITICS: “NORMALIZATION” OF UKRAINE’S OCCUPATION
IN THE RUSSIAN MUSEUM SPHERE

Abstract. The article analyzes the mechanisms by which the Russian Federation legitimizes its occupation of Ukraine through museum policy, exhibition practices, and legislative regulation in the cultural sphere. It demonstrates how Russian museums — from major institutions in Moscow to regional ones, including those located in the temporarily occupied territories of Ukraine — participate in the appropriation of Ukrainian cultural heritage and in shaping narratives that “normalize” war and occupation. Drawing on examples from various projects, the article shows that the exhibition (visual and textual) strategies employed by Russian museums, as well as the actions of museum professionals, aim to justify the war, distort historical memory, and integrate Ukrainian culture into a so-called “unified Russian space.” The study also examines the normative and legal dimensions, including Russian laws that formally incorporate looted Ukrainian cultural artifacts into the Russian Museum Fund, thereby creating legal barriers to future restitution. It emphasizes that the museum sector in Russia functions as an integral part of state policy and is systematically instrumentalized in the context of imperial warfare. The research combines approaches from postcolonial critique, memory politics, and cultural diplomacy, demonstrating that the “normalization” of occupation occurs not only in military or political domains but also within symbolic and cultural ones.

Keywords: Russo-Ukrainian War, Ukrainian cultural heritage, cultural policy, museums, Russian occupation, looting of cultural property, Novorossiia.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2025